Ж. БАЛАСАГЫН атындагы КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

Б. ОСМОНОВ АТЫНДАГЫ ЖАЛАЛ-АБАД МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ИИМинин МИЛИЦИЯНЫН ГЕНЕРАЛ-МАЙОРУ Э. А. АЛИЕВ атындагы АКАДЕМИЯСЫ

Д 12.23.668 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда

УДК:343.9:343.6(575.2)(043)

Отонбаева Рахима Асанкуловна

Мыйзамга карама-каршы келген балдар тарабынан жасалган кылмыштар боюнча кылмыш-жаза сот өндүрүшү

12.00.09 – кылмыш-жаза процесси, криминалистика; ыкчам- иликтөө ишмердүүлүгү

юридика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын авторефераты

Бишкек – 2025

Диссертациялык иш Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин кылмыш-процессуалдык жана соттук экспертиза кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи: **Сманалиев Кынатбек Мойнокович**, юридикалык илимдердин доктору, профессор, Жусуп Баласагына атындагы Кыргыз улуттук университетинин юридикалык институнун директору

Расмий оппоненттер: **Шнарбаев Булатбек Кабдушевич**
юридика илимдеринин доктору, доцент, Челябинск мамлекеттик университетинин федералдык бюджеттик мамлекеттик жогорку окуу жайынын Костанай филиалынын укук кафедрасынын профессору
Абакиров Кайсын Кадырович
юридика илимдеринин кандидаты, доцент, жактоочу

Жетектөөчү мекеме:: Казакстан Республикасынын Жогорку Сот Кеңешинин алдындагы Адилеттуулук Академиясынын алдындагы кылмыш жаза укуктук дисциплиналар борбору (010000, Казакстан Республикасы Бейбитшилик к. 46).

Диссертациялык иш 2025-жылдын 3-апрелинде саат 10:30да Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети, Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети жана Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин милициянын генерал-майору Э. А. Алиев атындагы Академиясына караштуу юридика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 12.23.668 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Киев, көчөсү 132; конференц-зал (209-ауд.). Видеоконференцияга шилтеме: https://vc.vak.kg/b/122-sts-08l-l3b

Диссертациялык иш менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин А. Табалдиев атындагы (Бишкек ш., Жибек Жолу көч., 394), Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин (Жалал-Абад ш., Ленина көч., 47) жана Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин милициянын генерал-майору Э. А. Алиев атындагы Академиясынын (Бишкек ш., Ч. Валиханов көч., 1 «А») китепканаларынан, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиясынын https://vak.kg сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2025-жылдын 3-мартында жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
юридика илимдеринин доктору, доцент **Абдукаримова Н. Э.**

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Жашы жете электердин кылмыштуулугу бүгүнкү күндө коомубуздун негизги көйгөйлөрүнүн бири болуп саналат. Жыл сайын өспүрүмдөрдүн кылмыштуулугунун сандык көрсөткүчтөрү өсүүдө, ал топтук жана уюшкан мүнөзгө ээ болууда. Балдарды кылмыш-жаза процессуалдык укуктук мамилелер чөйрөсүнө тартылышы 18 жашка чыга элек адамдардын кылмыштуулугунун алдын алуу маселесин коомдун жана мамлекеттин бир катар биринчи кезектеги милдеттерине коет.

Жашы жете электердин кылмыштуулугу Кыргызстанда ондогон жылдар бою олуттуу проблема болуп келген жана дестабилдештирүүчү фактор болуп саналат. Ушул категориядагы адамдар тарабынан жасалган укук бузуулардын алдын алуу боюнча көрүлүп жаткан чараларга карабастан, кылмыштуулуктун абалы жана динамикасы өспүрүмдөр чөйрөсүндө жүрүп жаткан терс процесстер жөнүндө тыянак чыгарууга негиз берет. Акыркы үч жылдын ичинде гана мамлекеттик органдардын көз алдында жардамга муктаж болгон кароосуз жана кароосуз калган балдардын саны жетиштүү болгон, ал эми балдардын көптөгөн мыйзамдуу өкүлдөрүнө карата аларды ата-энелик укуктарынан ажыратуу чаралары көрүлгөн.

Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун 2019-жылдан 2023-жылга чейинки статистикалык маалыматтары боюнча тарбиялык мүнөздөгү чаралар (адамдарда) – 29 өспүрүмгө, пробациялык көзөмөл (адамдарда) - 662 өспүрүмгө колдонулган, ал эми 229 балага жаза дайындалган. [*http://www.stat.kg/ru/statistics/prestupnost/*]

Акыркы мезгилде коомдук, саясий турмушта болуп жаткан татаал жана карама-каршы процесстер балдардын кылмыштуулугунун алдын алуунун укуктук, мамлекеттик механизмине, кылмыш-жаза сот өндүрүшүндө алардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоого таасир этти. Ошондуктан, учурда бул көрүнүшкө каршы жаңы каражаттарды издөө жөнүндө сөз болуп жатат жана мамлекеттин катуу көзөмөлүндө.

Көрсөтүлгөн категориядагы иштерди териштирүүнүн жана кароонун өзгөчөлүктөрүн аныктаган эл аралык укуктук актыларга ылайык, балдарга карата сот өндүрүшүн регламенттеген ата мекендик мыйзамдар кылмыштын себептерин белгилөө, баланын инсандыгы жөнүндө конкреттүү маалыматтарды эске алуу менен таасир этүүнүн оптималдуу натыйжалуу чараларын издөө жана аны социумда социалдык реабилитациялоого жетишүү үчүн кыйла жагымдуу шарттарды түзүү максатын көздөйт. КРнын колдонуудагы кылмыш-жаза проссецуалдык кодексинде мыйзам менен чатагы бар балдардын катышуусу менен жазык иштери боюнча өндүрүшкө 54-глава арналган, ал өзгөчө өндүрүштүн катарына кирет. *.[Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодекси. 2021-жылдын 28-октябрындагы КРнын Мыйзамы*

менен ишке киргизилген № 126. (КР Мыйзамынын 18-октябрындагы редакциясында, 2023 № 4)]

Ошону менен бирге балдарга карата жаза иштерин жүргүзүүдө алардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын камсыз кылуу үчүн мүмкүнчүлүктөр толук өлчөмдө пайдаланылбайт. Ушуга байланыштуу бул категориядагы жактарга карата жаза иштерин чечүүдө сот өндүрүшүн жүзөгө ашыруунун натыйжалуулугун жогорулатуу биринчи кезектеги мааниге ээ.

Көрсөтүлгөн жагдайлар балдарга карата жаза иштери боюнча сот өндүрүшүн жүзөгө ашыруунун теориялык концепциясын да, ошондой эле аларды укук колдонуучу тарабынан практикалык ишмердүүлүктө колдонуу максатында конкреттүү сунуштарды да андан ары иштеп чыгуунун зарылдыгын көрсөтүп турат. Мунун баары теманы тандоо жана анын актуалдуулугун алып келди.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Сунушталган диссертациялык изилдөө автордун демилгелүү иши болуп саналат, ал Кыргызстанда жүргүзүлүп жаткан илимий-изилдөө багыттары менен тыгыз байланышта.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери.. Изилдөөнүн максаты мыйзам менен карама-каршы келген балдарга карата жазп сот өндүрүшүн жүзөгө ашыруунун тартибин ар тараптуу изилдөөнүн, анын өзгөчөлүктөрүн талдоонун негизинде ушул категориядагы иштер боюнча сот өндүрүшү чөйрөсүндөгү кылмыш-жаза процессинин бардык субъекттеринин ишинин тартибин жөнгө салуучу Кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарды өркүндөтүү боюнча илимий жактан негизделген сунуштарды иштеп чыгуу болуп саналат. Аталган максатка жетүү үчүн төмөнкү милдеттер коюлган:

1. мыйзам менен чатагы бар балдарга карата кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн маңызын жана маанисин ачып берүү;
2. 18 жашка чыга элек адамдарга карата кылмыш-жаза иштери боюнча сот өндүрүшүн регламенттөөчү укуктук ченемдердин системасын түзүүгө тарыхый-теориялык талдоо берүү;
3. кылмыш-жаза сот өндүрүшүндө кылмыш-жаза мыйзамы менен чатагы бар балдардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын камсыз кылууну иликтөө;
4. мыйзам менен чатагы бар балдардын катышуусу менен кылмыш иштерин чечүүдө далилдөө предметинин маңызын жана өзгөчөлүктөрүн карап чыгуу;
5. мыйзам менен чатагы бар балдардын катышуусу менен сотко чейинки өндүрүш жүргүзүүнүн өзгөчөлүктөрүн аныктоо;
6. балдар, мыйзам менен чатагы бар балдар катышкан жазык иштери боюнча соттук териштирүүнүн оптималдуу тартибин аныктоо;
7. баланы кылмыш жасады деген шектенүү боюнча бөгөт коюу жана кармоо чарасынын түрүн сот тарабынан колдонууга таасир этүүчү жагдайларды

талдоого алуу;

8. баланы кылмыш-жаза сот өндүрүшү системасынан чыгаруунун Кылмыш-жаза-процессуалдык механизмин иликтөө;

9. кылмыш-жаза ишин токтотуунун жана балага карата кылмыш-жаза мыйзамдарын бузган тарбиялык мүнөздөгү мажбурлоочу чараларды колдонуунун Кылмыш-жаза-процессуалдык тартибин иликтөө;

10. кылмыш-жаза мыйзамы менен чатагы бар балдарга карата кылмыш иштерин кароо жана чечүү боюнча тергөө органдарынын, соттук инстанциялардын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу максатында КРнын кылмыш-жаза кодексин өзгөртүү жана толуктоо боюнча сунуштарды иштеп чыгуу.

Иштин илимий жаңылыгы балдарга карата кылмыш-жаза иштери боюнча сот өндүрүшү менен байланышкан көйгөйлөрдү изилдөөгө жана бул институтту кылмыш-жаза процессуалдык илим жана психология, педагогика, криминология жана башка чектеш илимдер сыяктуу заманбап билимдердин жана көз караштардын көз карашы менен кароого комплекстүү мамиле кылууда турат. Бул категориядагы иштер боюнча кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн жалпы шарттарын жана өзгөчөлүктөрүн комплекстүү изилдөөнүн негизинде автор тарабынан коомдук мамилелердин бул чөйрөсүн жөнгө салуучу укуктук ченемдердин кенемтелерин жана коллизияларын четтетүү боюнча сунуштар иштелип чыккан, Кыргыз Республикасынын колдонуудагы Кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарын жана мыйзам менен чатагы бар балдарга карата жаза иштери боюнча укук колдонуу практикасын өркүндөтүү боюнча конкреттүү сунуштар түзүлгөн.

Алынган жыйынтыктардын практикалык мааниси диссертацияда берилген тыянактарды тергөө жана сот органдары тарабынан практикалык ишмердүүлүктө андан ары колдонуу үчүн колдонуу мүмкүнчүлүгүндө турат. Мындан тышкары, колдонуудагы Кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдардын ченемдерин, комплекстүү талдоонун негизинде түзүлгөн мыйзам менен чатагы бар балдарга тиешелүү тыянактар аларды жогорку окуу жайларында Кылмыш-жаза процессуалдык укук дисциплинасы боюнча окуу, окуу-методикалык адабияттарды иштеп чыгууга жана киргизүүгө багытталышы мүмкүн.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарды өркүндөтүү максатында диссертациялык иште Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 5-беренесин «Кылмыш-жаза мыйзамы менен чатагы бар балдар – 18 жашка чыга элек жана ушул Кодексте белгиленген тартипте шектүү, айыпталуучу жана соттолгон деп таанылган адамдар» деген аныктама менен толуктоо сунушталган.

- Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 4-беренесинин 477-бөлүгүнө өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүүнү

жана төмөнкүдөй редакцияда баяндоону максатка ылайык деп эсептейбиз: «4. Эгерде тергөөнүн же сотто ишти кароонун жүрүшүндө айыпталуучу (соттолгон, акталган) 18 жашка толгон болсо, анда тергөөчү, сот мыйзамдуу өкүлдүн функцияларын токтотуу жөнүндө токтом кылат (аныктайт)».

- Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексиндеги кенемтени толуктоо максатында 5-беренени 73-пункт менен толуктоону жана аны төмөнкүдөй редакцияда баяндоону сунуштайбыз: «окуучуларды окутуу жана тарбиялоо боюнча милдеттерди аткарган педагог-билим берүү мекемесинин педагогикалык кызматкери».

- 27-берененин биринчи бөлүгү «кылмыш-жаза жоопкерчилигине тартуу курагына жетпей калуу» деген пункт менен толукталсын.

2. Мыйзам менен чатагы бар балдар инсандын өнүгүүсүнүн психофизиологиялык, социалдык-психологиялык жана башка факторлорунун өзгөчөлүгүнөн улам кылмыш-жаза сот өндүрүшүндө өзгөчө процессуалдык-укуктук абалды ээлөөгө тийиш. Кылмыш-жаза процессиндеги балдардын процесстик абалынын өзгөчөлүгү жаза иши боюнча өндүрүштүн бардык стадияларында алардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоонун кошумча кепилдиктерин камтыган атайын жол-жоболордун Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинде талап кылынгандыгын күбөлөндүрөт.

3. Балдар жасаган кылмыштар жөнүндө иштер боюнча кылмыш-жаза сот өндүрүшү төмөнкү себептерден улам унификацияланган өндүрүш деп таанылышы мүмкүн:

- мамлекет, коом, үй-бүлө тарабынан баланын укуктарын жана таламдарын коргоонун артыкчылыгын жана биринчи кезектүүлүгүн таануу, ошондой эле баланын укуктарынын кепилдик негиздерин түзүү, балдарды коргоо боюнча тиешелүү органдардын жана уюмдардын иштеши, мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын балдардын укуктарын жана таламдарын камсыз кылуу жаатындагы компетенциясын жана алардын өз ара аракеттенүү тартибин аныктоо;

- экинчиден, балдарды тарбиялоо чөйрөсүнүн жана жашоо шарттарынын өзгөчөлүгү жана ар түрдүүлүгү, инсандык, социалдык-топтук, психологиялык жана башка мүнөздөмөлөрү менен шартталган кылмыштуулуктун генезисинин жана мотивациясынын өзгөчөлүктөрү;

- үчүнчүдөн, кылмыштуулуктун деңгээлинин өзгөчөлүктөрү анын өзгөрүлмө динамикасы, өспүрүмдөрдүн жогорку кылмыштуу активдүүлүгү.

4. Мыйзам менен чатагы чыккан балдардын укуктарын жана мыйзамдуу таламдарын камсыз кылуу кылмыш-жаза мыйзамдарын бузган балдардын укуктарына кепилдик берүү (аларды ишке ашыруу жана укуктук коргоо үчүн жагымдуу шарттарды түзүү) формасында жүзөгө ашырылуучу ювеналдык юстиция органдарынын ишинин маанилүү багыттарынын бирин билдирет,

укукка кол салуу болгон учурда коргоо жана коргоо, ошондой эле бузулган укуктарды калыбына келтирүү.

5. Сурак жана башка тергөө иш-аракеттеринин алдында баланын психологиялык, эмоционалдык абалын аныктоо үчүн баланын психологу менен сүйлөшүүсү жүргүзүлүшү керек. Тергөө иш-аракет кылууга чакырылган адамдардын көбү да стресстик абалда болот, ал эми балдар ого бетер аялуу болуп саналат.

Ушуга байланыштуу, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 2-беренесинин 462-бөлүгүнүн экинчи абзацы «мыйзамдуу өкүл» деген сөздөн кийин «психологдун» деген сөз менен толукталып, төмөнкүдөй редакцияда баяндалышы зарыл: «баланы шектүү, айыпталуучу катары суракка алуу адвокаттын, мыйзамдуу өкүлдүн, психологдун, ал эми зарыл болгондо, балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын кызматкеринин, психологдун, педагогдун катышуусу менен жүргүзүлөт, алар суралып жаткан адамга суроо берүүгө, ал эми сурак аяктагандан кийин протокол менен таанышууга жана көрсөтмөлөрдү жазуунун тууралыгы жана толуктугу жөнүндө сын-пикирлерди айтууга укуктуу».

6. Ишке катышууга педагогдорду жана психологдорду өз убагында тартууну жана алардын натыйжалуу катышуусун камсыз кылуу максатында Ички иштер органдарында кылмыш-жаза ишине катышууга чакырыла турган педагогдор менен психологдордун бирдиктүү маалымат базасын түзүү зарыл. Педагогдордун жана психологдордун мындай маалымат базасын түзүү алар менен жана алардын макулдугу менен, ошондой эле укук коргоо органдарынын кызматкерлерине жана сотко психологиялык-педагогикалык жардам көрсөтүү боюнча алардын жетиштүү компетенттүүлүгүн эске алуу менен координациялануугa тийиш.

7. Балдар тарабынан жасалган кылмыштарды тез жана толук тергөөнүн маселелерин чечүү үчүн иш боюнча өндүрүштүн кыскартылган түрүн киргизүү керек, анткени ал (20 суткадан ашык эмес) жашы жете электерге карата сот адилеттигин жүргүзүү жөнүндө эл аралык стандарттардын талаптарына жооп берет, атап айтканда, ушул категориядагы адамдарга карата кылмыш иштерин максималдуу тез кароонун зарылдыгы жөнүндө жобо (балдардын укуктары жөнүндө Конвенциянын 40-беренеси, Пекин эрежелеринин 20.1-беренеси, эркиндигинен ажыратылган жашы жете электерди коргоого тиешелүү БУУнун эрежелеринин 17-беренеси). Балдар иштери боюнча тездетилген өндүрүш жалпысынан кылмыш-жаза сот өндүрүшүнө тартылган балага сот адилеттиги органдарынын системасынын психотравматикалык таасирин минималдаштыра алат.

Анын үстүнө, бала 40-45 мүнөттөн ашык көңүл бура албагандыктан, анын сурагы 40 мүнөттөн ашык эмес, жалпысынан күнүнө 4 сааттан ашык тынымсыз

улана албайт.

8. Кыргыз Республикасынын «Балдар жөнүндө» кодексинин 3-беренесинин 87-беренесинин «камакка алуу түрүндө бөгөт коюу чарасын, ошондой эле эркиндигинен ажыратуу түрүндөгү жазаны тандоо балдарга акыркы чара катары гана колдонулууга тийиш» жобосунда «кармоо» жол-жобосу камтылбайт. Ушуга байланыштуу, тиешелүү ченемди «кармоо» деген сөз менен толуктоону жана аны төмөнкүдөй редакцияда баяндоону максатка ылайык деп эсептейбиз: «кармоо, камакка алуу түрүндө бөгөт коюу чарасын тандоо, ошондой эле эркиндигинен ажыратуу түрүндөгү жаза балдарга карата акыркы чара катары гана колдонулууга тийиш».

8.1. Иш жүзүндө көп учурда иш жүзүндө кармоо кармоого укугу жок участкалык, тергөө органдарынын башка кызмат адамдары тарабынан жүзөгө ашырылат, бирок ал реалдуу жүзөгө ашырылат жана бөлүм жетекчисинин атына билдирме түзөт. Алгачкы текшерүү органы иш жүзүндө кармоону тергөөчүнүн тапшырмасы боюнча гана жүргүзүшү мүмкүн, антпесе ал мыйзамга каршы келет жана жоопкерчиликке алып келиши мүмкүн.

Ушуга байланыштуу, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинде иш жүзүндө кармоо учурунда алгачкы текшерүү органынын кызмат адамы тарабынан **протоколду милдеттүү** түрдө түзүү жөнүндө жобону киргизүү зарыл, анткени ал процессуалдык документ болуп саналбайт. Ушуга байланыштуу 96-берене 5-бөлүк менен толукталып, төмөнкүдөй редакцияда баяндалышы зарыл: «кылмыш болгон жерде кармалган адам иш жүзүндө кармалган учурда тергөөчүнүн кабинетине жеткирилгенге чейин алгачкы текшерүү органы негиздерин, жүйөлөрүн, күнүн, саатын, жылын жана айын, кармалган жерин, протокол түзүлгөн убактысын көрсөтүү менен кармоо протоколун түзөт». Муну менен тергөө органдарын процесстик кепилдиктерди сактоого чакырып, жоопкерчиликти жогорулатууга болот. Жогоруда баяндалгандар мыйзам менен чатагы бар балдардын укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу үчүн да зарыл.

8.2. 14 жаштан 16 жашка чейинки балдарга карата баш коргоо чарасын колдонуу маселесин чечүү үчүн мыйзам менен чатагы бар «балдарды убактылуу кармоо борборун» түзүү сунушталууда. Ал жерде алар мүмкүнчүлүктөн ажыратылып, мыйзамсыз жүрүм-турумун улантышат, ошондой эле толук медициналык жана психологиялык баалоодон өтүшү мүмкүн.

Жаза мыйзамдарын бузган балдарды убактылуу кармоо борборундагы жайларды бөгөт коюу чарасын колдонуу үчүн колдонуу бир нече проблемаларды чечүүгө мүмкүндүк бермек. Биринчиден, балдар кылмыш жасаган жашы жете элек жана бойго жеткен адамдар менен бирге мекемеде кармалбайт. Балдарды убактылуу кармоо борборунда Кылмыштарды жасоо жагынан шектүү же айыпталуучу адамдар үчүн өзүнчө жайларды кароо зарыл,

алар башка негиздер боюнча жайгаштырылган балдар менен чогуу кармалууга тийиш эмес. Экинчиден, Балдар үчүн борбордо туруп, окуусун улантууга шарт түзүү зарыл. Көрсөтүлгөн мекемеге жайгаштыруу соттун чечими боюнча гана ишке ашырылууга тийиш, бул балдардын укуктарын жана мыйзамдуу таламдарын коргоону камсыз кылууга мүмкүндүк берет.

9. Сот тарабынан жасалган бардык процесстик иш-аракеттер конкреттүү адамга, анын жеке жана адеп-ахлактык сапаттарына, психологиялык маанайына, ошондой эле тарбия жана билимге түздөн-түз көз каранды болууга тийиш. Бул инсандык өзгөчөлүктөрдү сот сот иш-аракетин жүргүзүүдөн мурун иликтеши керек, анткени сот алгач суралып жаткан бала менен психологиялык байланыш түзүү максатын көздөйт.

Сурак жүргүзүүдө тергөөчү баланын көрсөтмөсүн так чагылдырышы керек, анткени анын толук эмес моралдык жана психологиялык өнүгүүсүнөн улам баланын сөзү жана сөзү чындыгында бул сөздөрдүн маанисине караганда бир аз башкача мааниге ээ болушу мүмкүн.

Баланы так жана туура түшүнүү максатында сотко суракка чейин психологдун же педагогдун керектүү кеңешин алуу же психиатриялык экспертизанын корутундусун карап чыгуу сунушталат, эгерде сурак психиатриялык бузулуудан же оорудан жапа чеккен бала менен боло турган болсо.

9.1. Балдарга карата сот аракеттери процесстин катышуучуларынын улгайган категориясына салыштырмалуу эң татаалдыкты билдирет. Балдардын катышуусу менен тигил же бул соттук иш-аракеттерди жүргүзүүнүн мүнөзүнөн жана өзгөчөлүктөрүнөн тышкары, мыйзамдарда соттук жана башка процесстик иш-аракеттерди жүргүзүүдө ушул курактык категориянын укуктарын жана эркиндиктерин коргоону кепилдеген бир катар нормалар бекитилген.

9.2. Мыйзам менен карама-каршы келген баланын сот отурумуна катышуусу милдеттүү, анткени баланын укуктары жөнүндө конвенцияда мындай маанилүү эреже бар: «баланын өзүнө тиешелүү чечимдерди кабыл алууга катышуу укугу жана атап айтканда, балага тиешелүү ар кандай соттук же административдик териштирүүнүн жүрүшүндө угуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болуу (12-берене)». Жогоруда баяндалгандарды эске алуу менен Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 3-беренесинин 457-бөлүгү менен толукталып, төмөнкүдөй редакцияда баяндалышы зарыл: «мыйзам менен чатагы бар баланын соттук териштирүүгө катышуусу милдеттүү».

10. Баланы кылмыш-жаза сот өндүрүшү тутумунан чыгаруу жөнүндө токтомду бекитүү укугун прокурорго, ал эми келишимдин өзүн бекитүүнү көз карандысыз арбитр жана кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн катышуучуларынын конституциялык укуктарын камсыз кылуу үчүн соттук контролду жүзөгө ашыруучу адам катары тергөөчүгө берүү айыптоо тарабынын өкүлү катары максатка ылайык. Мындан тышкары, мыйзам менен карама-каршы келген

балага карата, кылмыш иши боюнча өндүрүштү толугу менен токтотуп, аны Кылмыш-жаза сот тутумунан чыгарбай, таасир этүү чараларын колдонуу керек болот. Ушуга байланыштуу Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 4-беренесинин 468-бөлүгүнө өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүүнү жана төмөнкүдөй редакцияда баяндоону сунуштайбыз: «4. Баланы кылмыш-жаза сот өндүрүшүнөн чыгаруу жөнүндө тергөөчүнүн токтому прокурор тарабынан бекитилет. Баланы кылмыш-жаза сот өндүрүшүнөн чыгаруу жөнүндө келишим тергөөчү тарабынан бекитилет». Ошондой эле Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 4-беренесинин 3-бөлүгүнүн 32-пунктуна төмөнкүдөй редакцияда баяндоо менен өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү зарыл: «4) күнөөнү таануу жөнүндө процессуалдык макулдашууну жана баланы кылмыш-жаза сот өндүрүшүнөн чыгаруу жөнүндө келишимди бекитет».

Изденүүчүнүн жеке салымы диссертациялык изилдөөнүн негизги илимий жыйынтыктары автордун жеке өзү алгандыгында. Коргоого коюлган жоболор автор тарабынан жекече иштелип чыккан.

Изилдөөлөрдүн натыйжаларын апробациялоо. Диссертациянын негизги жоболору Ж.Баласагын атындагы КУУнун Юридикалык институтунун кылмыш-жаза процесси жана соттук экспертиза кафедрасында даярдалып, талкууланды. Негизги жоболор ырааттуу эл аралык жана аймактык илимий-теориялык жана илимий-практикалык жыйындарда ар кандай басылмаларда жана материалдардын жыйнактарында илимий макалаларда басылып чыккан. Изилдөөнүн жыйынтыктары «кылмыш-жаза процесси» дисциплинасы боюнча юридикалык институттун окуу процессине киргизилген.

Диссертациянын жыйынтыктарын басылмаларда чагылдыруунун толуктугу. Диссертациялык изилдөөнүн натыйжасында алынган негизги тыянактар жана сунуштар Кыргыз Республикасынын Улуттук Аттестациялык Комиссиясы (УАК) сунуш кылган басылмаларда жарыяланган алты илимий макалада чагылдырылган.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү. Диссертациянын структурасы жана көлөмү Кыргыз Республикасынын УАК тарабынан коюлган талаптарга ылайык келет. Структура илимий изилдөөнүн максаты жана максаттары менен аныкталат. Иш кириш сөздөн, 3 баптан, 10 бөлүмдөн корутундудан, шилтемелер тизмесинен жана тиркемелерден турат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациянын темасынын актуалдуулугу; диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы; изилдөөнүн максаты жана милдеттери; иштин илимий жаңылыгы; алынган натыйжалардын практикалык мааниси;

коргоого алып чыгуучу диссертациянын негизги жоболору; изденүүчүнүн жеке салымы; изилдөөлөрдүн жыйынтыктарынын апробациясы; диссертациянын натыйжаларынын басылмаларда толук чагылдырылышы; диссертациянын түзүмү жана көлөмү ачылат.

Биринчи бап **«Балдар тарабынан жасалган кылмыш иштери боюнча өндүрүштүн теориялык аспектилери»** деп аталып, генезисти изилдөө жана мыйзам менен карама-каршы келген балдар тарабынан жасалган кылмыш иштери боюнча өндүрүш институтунун калыптанышына арналган.

Биринчи бөлүмдө «балдар жасаган кылмыштар жөнүндө иштер боюнча өндүрүштүн мааниси жана маңызы» институтту түшүнүү үчүн адабияттарды жана болгон теоретикалык мамилелер талданат.

1999-жылы Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинде өлкөнүн көз карандысыздыгын алуу менен 8-бөлүмдө 44-бөлүм «жашы жете электердин кылмыштары жөнүндө иштер боюнча өндүрүш» деп аталган. 2017-ж. Кыргыз Республикасынын жаңы Кылмыш-жаза процессуалдык кодекси кабыл алынгандан кийин каралып жаткан процесстик институт «кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн өзгөчө тартиби» деп аталган 14-бөлүмдө камтылган. Анда 54-бап «жашы жете электер тарабынан жасалган кылмыштар жана жоруктар жөнүндө иштер боюнча өндүрүш тартиби» деп аталган. Аталган институт Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 2021-жылы жаңы редакциясы күчүнө киргенден кийин белгилүү бир өзгөртүүлөргө дуушар болгон, атап айтканда, 54-бап «мыйзам менен чатагы бар балдар жасаган кылмыштар жөнүндө иштер боюнча кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн тартиби» деп өзгөртүлгөн.*[Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза процессуалдык кодекси. 2021-жылдын 28-октябрындагы КРнын Мыйзамы менен ишке киргизилген № 126. (КР Мыйзамынын 18-октябрындагы редакциясында, 2023 № 4)]*

Демек, «мыйзам менен чатагы бар балдар жасаган кылмыштар жөнүндө иштер боюнча жазык сот өндүрүшүнүн тартиби» деген 54-бапты жаза процессинин өзгөчө тартибинин (өндүрүшүнүн) түрлөрүнүн бири деп таанууга болот.

Кылмыш-жаза жараянынын теориясы өзүнчө, бирдиктүү өндүрүш балдар тарабынан жасалган кылмыштар боюнча кылмыш иштерин бөлүп, зарыл болгон бир нече себептерин белгилейт:

- биринчиден, мамлекет, коом, үй-бүлө тарабынан баланын укуктарын жана таламдарын коргоонун артыкчылыгын жана биринчи кезектүүлүгүн таануу, ошондой эле баланын укуктарынын кепилдик негиздерин түзүү, балдарды коргоо боюнча тиешелүү органдардын жана уюмдардын иштеши, мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын балдардын укуктарын жана таламдарын камсыз кылуу жагындагы компетенциясын аныктоо жана алардын өз ара аракеттенүү тартиби;

- экинчиден, балдарды тарбиялоонун жана жашоо шарттарынын өзгөчөлүктөрү (инсанды өнүктүрүүнүн салыштырмалуу чектелген мезгили, социалдык позициялардын ар түрдүүлүгү, социалдык функциялардын спектри жана мазмуну, аракетке жөндөмдүүлүктүн чектелиши ж.б.), инсандык, социалдык-топтук, психологиялык жана башка мүнөздөмөлөр менен шартталган кылмыштуулуктун генезисинин жана мотивациясынын өзгөчөлүктөрү;

Үчүнчүдөн, кылмыштуулуктун деңгээлинин өзгөчөлүктөрү анын өзгөрүлмө динамикасы, өспүрүмдөрдүн жогорку кылмыштуу активдүүлүгү.

Эгерде Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин үч редакциясында бул институттун регламентине салыштырмалуу талдоо жүргүзсөк, өзгөчө өндүрүштүн биринчи эки катышуучусу болуп «жашы жете электер» чыгат, ал эми Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза проссецуалдык кодексинин 2021-жылкы редакциясында бул адамдар «балдар» термини менен белгиленген.

Мындан тышкары, мыйзам чыгаруучу балдарды «алардын мыйзам менен конфликтте болушу» сыяктуу жобо менен байланыштырган. Ошентип, Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза проссецуалдык кодексинин жаңы редакциясында жашы жете электер тарабынан жасалган кылмыштар жөнүндө иштер боюнча өндүрүшкө көрүнүктүү түзөтүүлөрдү киргизди жана «мыйзам менен чатагы бар балдар» деп аталды.

«Кылмыш-жаза мыйзамы менен карама-каршы келген балдардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын камсыз кылуу» аталыштагы биринчи баптын экинчи бөлүмүндө илимий адабияттарга талдоо жүргүзүү инсандын укуктарын камсыз кылуунун маңызын түшүнүүгө болгон мамилелердин көп түрдүүлүгүн күбөлөндүрөт. Ошентип, О.В.Гладышеванын пикири боюнча, кылмыш-жаза сот өндүрүшүндө адамдын жана жарандын укуктары менен мыйзамдуу таламдарына карата камсыздоо иши (камсыз кылуу) Кылмыш-жаза процессуалдык иштин мазмуну боюнча айырмаланган ар кандай катышуучулардын багыттарынын комплексин билдирет, алардын ар бири өзүнүн мазмуну, мааниси жана катышуучулардын өзгөчө чөйрөсү, жеткиликтүү процесстик каражаттардын жыйындысы менен мүнөздөлөт.

С.В. Гурдиндин пикири боюнча, «кылмыш-жаза процессинде инсандын укуктарын камсыз кылуу деп жаза процессинин дайындалышын аныктоочу укуктук каражаттардын жана ыкмалардын жыйындысы түшүнүлөт, ал жаза процессинин тигил же бул катышуучусунун укуктук статусун жөнгө салуунун бирдиктүү, логикалык жактан аяктаган системасы болуп саналат». [*Гурдин С.В. Жаза процессинде инсандын укуктарын камсыз кылуунун заманбап тенденциялары // Россиянын ИИМине караштуу Москва университетинин Жарчысы, 2016. № 4. Б. 5*]

В.Ю. Мельников адамдын укугунун жана эркиндикерин камсыздоо мамлекет ишмердүүлүгүнүн объективдүү зарыл болгон багыты, анын мыйзамдык тартиби жана социалдык максатынын чагылышы катары карайт. Н.И. Снегирева кылмыш-жаза процессинин катышуучуларынын уктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын камсыз кылуу принцибин өзүнчө ченемдин деңгээлинде бөлүп көрсөтүү зарыл деп эсептейт, ал өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт: жаза процессинин катышуучуларынын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын урматтоо; жаза иши боюнча өндүрүштү жүзөгө ашыруучу кызмат адамдарынын бул катышуучуларга алардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын түшүндүрүү; бул катышуучуларга өз укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын ишке ашырууга мүмкүнчүлүк берүү; бул укуктарды жана мыйзамдуу таламдарды коргоо. *[Снегирева Н.И. Алдын ала тергөө стадиясында жаза процессинин жашы жете элек катышуучуларынын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын камсыз кылуу: юридика илимдеринин диссертация кандидаты диссертациясы. Воронеж, 2001-жыл. Б.181.]*

Көрсөтүлгөн аныктамаларга таянуу менен жашы жете элек шектүүлөрдүн, айыпталуучулардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын камсыз кылуу жаза мыйзамдарын бузган балдардын укуктарын кепилдөө (аларды ишке ашыруу жана укуктук коргоо үчүн жагымдуу шарттарды түзүү); укуктарды коргоо, анын ичинде укукка кол салуу болгон учурда коргоо; бузулган укуктарды калыбына келтирүү формасында жүзөгө ашырылуучу жаза процессинин субъекттеринин ишинин багыттарынын бирин билдирет деп айтууга болот.

Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза проссецуалдык кодексинин 4-беренесинин 477-бөлүгүнө өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жана төмөнкүдөй редакцияда баяндоо максатка ылайыктуу деп эсептейбиз: «4. Эгерде тергөөнүн же сотто ишти кароонун жүрүшүндө айыпталуучу (соттолгон, акталган) 18 жашка толгон болсо, анда тергөөчү, сот мыйзамдуу өкүлдүн функцияларын токтотуу жөнүндө токтом кылат (аныктайт).».

Экинчи бап **«Изилдөө методдору жана методологиясы» методологиялык инструменттерин изилдөөгө арналган.**

Изилдөөнүн объектиси мыйзам менен карама-каршы келген балдардын катышуусу менен кылмыш-жаза иштери боюнча иш жүзүндө сот өндүрүшү, юридикалык илимдин ыкмалары жана таанып-билүү каражаттары аркылуу илимий изилдөөгө, теориялык жана практикалык түшүнүккө душар болушу керек болгон анын процессуалдык тартиби саналат. Кылмыш-жаза процессуалдык укуктун ченемдеринде каралган, мыйзам менен чатагы бар балдардын катышуусу менен жаза иштери боюнча өндүрүш ченемдик көрсөтмө катары туюнтулган институтту түзөт жана процесстин кызыктар, тартылган

катышуучуларынын жекече жана топтук жүрүм-турумунун, өз ара аракеттенүүсүнүн (мамилелеринин) моделин билдирет.

Изилдөөнүн предмети болуп пайда болуу, өнүгүү мыйзам ченемдүүлүктөрү, о.э. түшүнүктөр, категориялар, процедуралар, принципттер, конструкциялар жана башка нормативдик эскертүүлөр системасы аркылуу «Мыйзамга карама-каршы келген балдар тарабынан жасалган кылмыштар боюнча кылмыш-жаза сот өндүрүшү» институту жөнүндө теориялык жана нормативдик сунуштарды чагылдырган негизиги мыңызы, өзгөчөлүктөрү, касиеттери саналат.

Мыйзам менен чатагы бар балдардын катышуусу менен жаза иштери боюнча өндүрүш кылмыш-жаза процессуалдык укуктун толук кандуу институту болуу менен илгертен бери практикалык жашоону жүзөгө ашырып келет. Автор үчүн бул институттун калыптануу процессин, генезисин жана Кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдардагы мыйзамдык бекемделишин ачуу биринчи орунда турган.

«Изилдөө объектиси жана предмети» деген баптын экинчи бөлүмүндө балдарды кылмыш-жаза сот өндүрүшүнөн чыгаруу мамлекет тарабынан иштелип чыккан атайын программаларга тартуу болуп саналат, анда, мисалы, сексуалдык негизде, өз алдынчалуулук көндүмдөрүн иштеп чыгуу боюнча кылмыштардын алдын алуу алгоритми түзүлөт, эң башкысы өзүн өзү башкарууга, өзүн өзү кармоого жана кризистик кырдаалдарда эмоционалдык туруктуулукту тарбиялоого багытталган программалар каралат.

Изилдөөнүн предмети, ошондой эле мыйзам менен карама-каршы келген балдардын катышуусу менен сот жыйындарынын жол-жобосу болуп саналат. Белгилей кетсек, Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза проссецуалдык кодексинин 54-баптын ченемдик-укуктук көрсөтмөлөрү, атап айтканда, жогоруда аталган кодекстин 2-беренесинин 457-бөлүгү прокурорлордун, тергөөчүлөрдүн, соттордун атайын даярдыктан өтүүсүн карайт. Бул талаптар учурда таратылган ювеналдык технологиялардан келип чыккан. Демек, кылмыш иши атайын даярдыктан өткөн адистештирилген соттор тарабынан каралып, чечилиши керек.

«Изилдөө методдору» аталаган баптын экинчи бөлүмүндө автор «жалпы илимий», «жеке илимий» жана «атайын» методдор сыяктуу илимий изилдөө ыкмаларын колдонгон.

Мындан тышкары, аналогия жана иденттүүлүк сыяктуу логикалык методдун принциптери изилдөө иштерине жардам берди. Логикалык методдун бул принциптери жашы жете элек адамдардын кылмыш-жаза мыйзамдарын бузууга байланыштуу келип чыккан коомдук мамилелерди жөнгө салуу чөйрөсүндөгү эл аралык укуктун жана ата мекендик Кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдардын жалпы таанылган ченемдеринин жана принциптеринин, ченемдик-укуктук көрсөтмөлөрүнүн окшоштугун белгилөөдө көрүнөт. Идентификация жана окшоштук Мыйзамы Кылмыш-жаза мыйзамдарын бузган

балдардын катышуусу менен кылмыш-жаза сот өндүрүшү жаатында жаңы укуктук жол-жоболорду киргизүү жолу менен кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарды өркүндөтүүгө мүмкүндүк берет [*Вандышев В.В. Кылмыш процесси: лекциялар курсу. Санкт-Петербург., 2004. Б. 833]*.

Балдар жасаган кылмыштар боюнча кылмыш иштери боюнча кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн маанисин билүү анализ жана синтез жок эмес. Бул эки техника тең бири-бири менен тыгыз байланышта жана бири-бирине көз каранды, анткени бул өзгөчө укуктук конструкциянын өзгөчөлүктөрүн, деталдарын изилдебей туруп, бул кылмыш-жаза процессуалдык институттун түшүнүгүн билүү мүмкүн эмес. Ушул жол менен биз талдоого алып, коргоого коюлган жоболордо бул институттун төмөнкүдөй өзгөчөлүктөрү белгиленген:

- Кылмыш-жаза мыйзамдарын бузган адамдын жашы;
- Кылмыш-жаза мыйзамдарын бузган баланын эмоционалдык, руханий жана интеллектуалдык жактан жетилгендигин эске алуу;
- Мыйзам менен чатагы бар балдарга кошумча кепилдиктерди берүү;
- Балдар жасаган кылмыштар боюнча иштерди жүргүзүүдө колдонулуучу атайын жол-жоболор;
- Белгиленүүгө тийиш болгон өзгөчө кошумча жагдайлардын болушу;
- Эркиндигинен ажыратуу же чектөө менен байланышкан бөгөт коюу чараларын колдонуунун жана кармоонун өзгөчүлүгү;
- Адистештирилген прокурордун, тергөөчүнүн, соттун жана балдар иштери боюнча адвокаттын, балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын катышуусу; Балага карата ишти өзүнчө өндүрүшкө бөлүү;
- Кылмыш-жаза сот өндүрүшү системасынан баланы чыгаруу институтунун болушу;
- Пробациялык көзөмөлдү колдонуу менен сот тарабынан баланы кылмыш жазасынан бошотуу мүмкүнчүлүгү;
- Тарбиялык мүнөздөгү мажбурлоочу чараларды колдонуу менен сот тарабынан баланы кылмыш жазасынан бошотуу мүмкүнчүлүгү;
- Балдардын жаза жоопкерчилигинин өзгөчөлүктөрү.

Бул белгилердин жыйындысынан улам гана биз балдар жасаган кылмыштар жөнүндө иштер боюнча кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн уникалдуу институту жөнүндө толук, объективдүү, ар тараптуу жана ишенимдүү түшүнүк алабыз.

Илимий изилдөөнүн алкагында социалдык-укуктук эксперимент ыкмасын колдонуу да жок эмес. Чындыгында, кабыл алынган Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза процессуалдык кодекси өзүнчө чоң, социалдык-укуктук эксперимент болуп калды. Анткени, аталган Кодекстин редакциясында баланы кылмыш-жаза сот адилеттиги системасынан чыгаруу сыяктуу жаңы киргизилген толуктоолор бар.

Ошентип, изилдөө методдору жана методологиясы изилдөөчүгө нормага

(эрежелерге) салынган семантикалык жүктү түшүнүүгө, андан кийин теориялык же практикалык аспектиде өзүнүн көз карашын өнүктүрүүгө жардам берет.

Метод белгилүү бир алгоритм боюнча билимге жол ачат.

Үчүнчү бап ***«Мыйзам менен карама-каршы келген балдардын катышуусу менен кылмыш иштерин жүргүзүүнүн процесстик тартиби»*** деп аталат. Анда автор балдардын катышуусу менен кылмыш ишин тергөөдө ар бир учурда, алар жасаган кылмыштын оордугуна карабастан, кошумча кепилдиктердин сакталышын камсыз кылуу зарыл деп эсептейт. Алсак, Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 2-беренесинин 462-бөлүгүндө: «шектүү, айыпталуучу катары баланы суракка алуу адвокаттын, мыйзамдуу өкүлдүн, ал эми зарыл учурда – балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын кызматкеринин, психологдун, педагогдун катышуусунда жүргүзүлөт, алар суралып жаткан адамга суроо берүүгө, ал эми сурак аяктагандан кийин протокол менен таанышууга жана көрсөтмөлөрдү жазуунун тууралыгы жана толуктугу жөнүндө сын-пикирлерди айтууга укуктуу». Анда кылмыш-жаза сот өндүрүшүнө өзгөчө объект катары балдар психологунун кеңеши керек болот, демек бизди «керек болсо” шарты канааттандырбайт, «башкача айтканда, тергөөчү психологду суракка алышы мүмкүн жана сотко чакырбайт деген болбойт. Жаш курагына жана жогоруда аталган башка жагдайларга байланыштуу мыйзам менен чатагы бар бала үчүн ар кандай тергөө аракеттери стрессти, тынчсыздандыруучу эмоционалдык абалды, тажрыйбаны ж.б. пайда кылат. Стрессте суракка чакырылган чоңдордун көпчүлүгү да болушат, ал эми балдар андан да аялуу болушат.

1. ***«Мыйзам менен чатагы бар балдар катышкан кылмыш иштери боюнча аныкталууга тийиш болгон жагдайлар»*** деген баптын үчүнчү бөлүмүнүн биринчи пунктунда мыйзам менен чатагы бар баланын инсандык өзгөчөлүктөрүн аныктоо сыяктуу маселелер каралат, тергөөдө далилдөөдө төмөнкү маалыматтарга көңүл буруу керек:

1. Демографиялык маалыматтар.

2. Медициналык жана биологиялык маалыматтар, анын ичинде генетикалык маалыматтар (ата-энелердин аракечтиктен кыянат пайдалануусу, ата-энелерде психикалык аномалияларды аныктоо, кош бойлуулуктун, төрөттүн оор жүрүшү ж.б.).

3. Өспүрүмдүн социалдык портрети (үй-бүлөлүк атмосфера, ата-эненин статусу, үй-бүлөнүн сандык курамы, мектептеги жетишүүсү, өспүрүмдүн классташтары, педагогдору менен өз ара мамилеси, мектептин маданий-массалык иш-чараларына катышуудагы активдүүлүгү же пассивдүүлүгү, өспүрүмдүн тарбиялоо кыйынга турган окуучулар менен байланышы ж. б.).

4. Өспүрүмдүн инсандык мүнөздөмөсү (мүнөзү, темпераменти, мотивациянын болушу, баалуулукка багытталышы, өзүн-өзү баалоо даражасы ж.б.).

5. Өспүрүмдүн укуктук аң-сезими (укуктун жана адеп-ахлактын жалпы негиздерин билүү). Тыюу салынган жана уруксат берилгендердин кесепеттерин билүү мүмкүнчүлүгү.

Көпчүлүк окумуштуулар өз эмгектерин балдар кылмыштуулугун изилдөөгө арнап, төмөнкү маалыматтарды аныктоого көңүл бурушат:

- мыйзам менен чатагы бар баланын үй-бүлөсү жөнүндө маалыматтар. Үй-бүлөнүн курамы кандай, б.а. ата-энесинин экөө тең барбы, канча бир тууган, чогуу жашашабы, иштеген жери, окуган жери ж. б.
- ата-энеси ажырашкан болсо, анын себеби эмнеде, баланын башка ата-энеси менен болгон мамилеси;
- баланын ата-энелик көзөмөл жана көзөмөл даражасын аныктоо үчүн;
- үй-бүлөнүн материалдык абалы.

Билим берүү жана башка мекемелерде аныкталган маселелер:

- билим берүү процессине болгон мамиле (башталгыч же жогорку класста окуу, сабакка катышуу жана сабактарга баа берүү, мектептин мугалимдери жана окуучулары менен болгон мамиле, спорт менен машыгуу ж.б.);
- баланын тарбиялануу даражасы (баланын моралдык-этикалык жүрүм-туруму);
- баланын психикалык-психикалык өнүгүүсүнүн дал келиши же артта калуусу;
- баланын сабакты калтыруусунун себептерин, атап айтканда жүйөлүү жана жүйөөлүү себептерсиз аныктоо; мектепте окуучулардын спирт ичимдиктерин, баңги заттарды жана башка уулуу заттарды колдонгондугу жөнүндө маалыматтардын болушу;
- тарбиясы оор окуучу катары мектептик каттоого алынгандыгы.

Өспүрүм окуу менен жумушту айкалыштырган учурда, тергөөчү төмөнкүлөрдү аныкташы керек::

- эмгек ишмердигинин түрү;
- бала кайсы класстан баштап иштей баштаган;
- эрте жумушка орношуунун себеби;
- баланын кирешеси канча жана кайда сарпталат;
- эмгек тартибин бузгандыгы үчүн жаза-чаралардын болушу.

«Мыйзам менен чатагы бар балдарга карата сотко чейинки өндүрүштүн өзгөчөлүктөрү» деген үчүнчү баптын экинчи бөлүмүндө мыйзам менен чатагы бар балага карата сотко чейинки өндүрүштүн жөнөкөйлөштүрүлгөн жол-жоболору, медиация институтун пайдалануу менен элдештирүү жол-жоболорун колдонуу, тездетилген өндүрүштүн процессуалдык каражаттары болуп саналган ушул сыяктуу категориядагы кылмыш иштерин териштирүүдө атайын электрондук сервистерди кеңири колдонуу жолдору көрсөтүлгөн. Кылмыш-жаза мыйзамы менен чатагы бар балдардын үстүнөн жөнөкөйлөтүлгөн кылмыш иши ушул категориядагы кылмыш иштерин тез арада иликтөөгө, кароого жана

чечүүгө багытталган. Муну менен бул кылмыштарды ачуунун жана иликтөөнүн натыйжалуулугун жогорулатууга болот. Биринчиден, Кылмыш-жаза мыйзамдарын бузган балдарга карата кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн жөнөкөйлөштүрүлгөн тартиби (20 суткадан ашык эмес) көрсөтүлгөн кылмыш иштерин мүмкүн болушунча тез чечүү жөнүндөгү жоболору балдардын катышуусу менен сот адилеттигин жүзөгө ашыруунун стандарттарын регламенттеген эл аралык укуктун жалпы таанылган ченемдеринин көрсөтмөлөрүнөн келип чыгат *(*Балдардын укуктары жөнүндө Конвенциянын 40-беренеси, Пекин эрежелеринин 20.1-беренеси, эркиндигинен ажыратылган Жашы жетпегендерди коргоого тиешелүү БУУнун эрежелеринин 17-беренеси*)*. *[Жашы жете электерге карата сот адилеттиги жөнүндө типтүү мыйзам жана тиешелүү комментарий: мыйзам менен чатагы бар балдарга тиешелүү маселелер // УНП ООН (ЮНОДК) БУУнун Баңги заттар жана сатып алуулар боюнча башкармалыгы. NACIONES UNIDAS NUEVA YORK, 2014*]

Тездетилген өндүрүш баарынан мурда, баланы курчоого алган кылмыш-жазаны изилдөө органдарынын психотравматикалык таасиринен коргоого багытталган.

Экинчиден, атайын окуудан өткөн квалификациялуу адвокаттардын балдардын иштери боюнча милдеттүү катышуу шарттарын сактоодо балага, ошондой эле анын мыйзамдуу өкүлдөрүнө юридикалык жардам көрсөтүү жолу менен оор тарбияланууучу өспүрүмдөр менен коммуникативдик байланышты орнотуу үчүн өбөлгөлөрдү түзөт.

Үчүнчүдөн, жөнөкөйлөтүлгөн (кыскартылган) өндүрүш баланын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын сактоонун процессуалдык кепилдиктерин камсыз кылуу милдетин чечет.

Биз бала 40-45 мүнөттөн ашык көңүл бура албагандыктан, алардын сурактары 40 мүнөттөн ашык эмес, жалпысынан күнүнө 4 сааттан ашык тынымсыз улана албайт деп ишенебиз.

«Мыйзам менен карама-каршы келген балдарды кармоо жана бөгөт коюу чараларын колдонуу өзгөчөлүктөрү» аталыштагы баптын үчүнчү бөлүмүндө процессуалисттердин арасында актуалдуу маселелердин бири 18 жашка чыга элек адамдарга карата камакка алуу түрүндө бөгөт коюу чараларын колдонуу жөнүндө маселе деп айтылат. Кылмыш-жаза мыйзамдарын бузгандар балдар үчүн да, ошондой эле кылмыш-жаза жосун жасаган деп айыпталган чоңдор үчүн да мүнөзү боюнча эң катаал, бул камакта кармоо. Анткени, бул бөгөт коюу чарасы бул корутундуга чейин алар ээ болгон кыймыл, байланыш жана башка укуктарды эркиндигин максималдуу чектейт.

Мындан тышкары, баланын алдын ала камоо жайларында болушу терс таасирин тийгизет, анткени ал өзүн абактагыдай сезет жана бул ага жаза колдонуу сыяктуу сезилиши мүмкүн.

В.И. Руднев Кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарда процесстик

камсыздоонун эркиндигинен ажыратууга байланышпаган башка альтернативдүү чаралары каралган, мында кылмышка шектүүнүн же айыпталуучунун контролун жана туура жүрүм-турумун камсыз кылууга болот деп эсептейт. Мындан тышкары, мажбурлоо чараларынын ар бири кылмыш ишин токтотуу жана келүүнү камсыз кылуу жана келечекте өкүмдүн аткарылышын камсыз кылуу максатын көздөйт. Мындан тышкары, камакка алуу жөнүндө чечим кабыл алуучу ар дайым камакка алуу максатын көздөбөйт. Ошентип, кылмыш жасады деген шек менен кармалган адамга карата эркиндигинен ажыратууга байланышпаган башка бөгөт коюу чараларын да колдонсо болот.

Жогоруда баяндалгандарды эске алуу менен, кылмыш-жаза сот өндүрүшү чөйрөсүндөгү балдар жөнүндө мыйзамдарды өркүндөтүү максатында биз тарабынан төмөнкүдөй өзгөртүүлөр жана толуктоолор сунушталат:

- Кыргыз Республикасынын Балдар жөнүндө кодексинин 3-беренесинин 87-бөлүгү «кармоо» деген сөз менен толукталсын жана төмөнкүдөй редакцияда баяндалсын: «кармоо, камакка алуу түрүндө бөгөт коюу чарасын тандоо, ошондой эле эркиндигинен ажыратуу түрүндөгү жаза балдарга карата акыркы чара катары гана колдонулууга тийиш».

- 96-берене Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин 5-бөлүгү менен толукталсын жана төмөнкүдөй редакцияда баяндалсын: «кылмыш болгон жерде кармалган адам иш жүзүндө кармалган учурда тергөөчүнүн кабинетине жеткирилгенге чейин алгачкы текшерүү органы негиздерин, жүйөлөрүн, күнүн, саатын, жылын жана айын, кармалган жерин, протокол түзүлгөн убактысын көрсөтүү менен кармоо протоколун түзөт».

- 27-берененин биринчи бөлүгү «жаза жоопкерчилигине тартуу курагына жетпей калуу» деген пункт менен толукталсын *[Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза процессуалдык кодекси. 2021-жылдын 28-октябрындагы КРнын Мыйзамы менен ишке киргизилген № 126. (КР Мыйзамынын 18-октябрындагы редакциясында, 2023 № 4)]*

Үчүнчү баптын төртүнчү бөлүмү «Мыйзам менен карама-каршы келген балдар катышкан кылмыш иштерин соттор карап чыгышы жана чечиши» деп аталат, анда автор баланы суракка алууда жана башка соттук иш-аракеттерде сот биринчи кезекте суралып жаткан адамдын жаш категориясынан алысташы керектигин; суралып жаткан адам өзүнүн баянын оңой жана ыңгайлуу баяндашы үчүн кесипкөй тил менен суралып жаткан адамдын тилинин ортосундагы чекти табышы керектигин белгиледи. Мындан тышкары, сот сурак кырдаалын мүмкүн болушунча эртерээк – чыр-чатактуу же чыр-чатаксыз орнотууга аракет кылышы керек, андан сурак жүргүзүү тактикасын да тандап алышы керек.

Ошентип, эгерде мыйзамга карама-каршы келген баланын катышуусу менен кылмыш иши соттук териштирүүгө чейин жетсе, анда милдеттүү түрдө келүүнү

камсыз кылуу керек. Ошол эле учурда соттук териштирүү жабык формада жүргүзүлөт. Төрагалык кылуучу бардык укуктарды жана милдеттерди жеткиликтүү түрдө түшүндүрүшү керек, атап айтканда, коюлган айыптын маңызына, ошондой эле жасалган жосунга юридикалык баа берүүгө толук жана басым жасалат.

«Мыйзам менен чатагы чыккан балдарды жазык сот өндүрүшүнүн тутумунан жана эл аралык стандарттардан чыгаруу» деген үчүнчү баптын бешинчи бөлүмү өлкөнүн ар бир жараны укуктук аң-сезимдин жана укуктук маданияттын деңгээлин жогорулатуу үчүн өз күч-аракетин жумшоого тийиш, андан кийин укук коргоо органдарынан жана соттордон Жазык-процесстик укуктун ишке киргизилген жаңы институттарын ишке ашыруу боюнча мыйзам менен жүктөлгөн милдеттенмелерди аткарууну талап кылууга тийиш.

Ошентип, бала жаза сот өндүрүшүнөн чыгаруу тутумунан өтүп, жабырлануучуга зыяндын ордун толтуруу жана аны менен жарашуу жолу менен калыбына келтирүүчү сот адилеттигинин элементтерин түшүнүп, пайдалуу көндүмдөрдү өздөштүрүшү керек, ошону менен социумга, атап айтканда жабырлануучунун үй-бүлөсүнө азап-кайгы алып келүү жана башка жагымсыз кесепеттер.

Ошентип, Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза сот өндүрүшүнө балдарды жаза сот өндүрүшү системасынан чыгаруу сыяктуу маанилүү институт киргизилген, анын аркасында балдарга Соттуулук эн тамгасын болтурбоого жана түзөтүү жана кайра тарбиялоо үчүн мүмкүнчүлүк алууга болот.

Ошондой эле Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин 4-бөлүгүнүн 3-беренесинин 32-пунктуна төмөнкүдөй редакцияда баяндоо менен өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү зарыл: «4) процесстик макулдашууну жана баланы кылмыш-жаза сот өндүрүшүнөн чыгаруу жөнүндө келишимди бекитет».

Үчүнчү баптын алтынчы бөлүмү «тарбиялык мүнөздөгү мажбурлоо чараларын колдонуу менен мыйзам менен чатагы бар балдарга карата жазык ишин токтотуу жөнүндө соттун чечиминин кабыл алынышы». Баланы жазадан бошотууда тергөөчү, сот иш боюнча чогултулган далилдер жетиштүү жана анык күбөлөндүрө тургандыгына, баланын айыпталып жаткан жосунду жасагандыгын ырастап, эч кандай шек калтырбай тургандыгына ынануусу керек. Баланы кылмыш жазасынан бошотуу жана тарбиялоо мүнөзүндөгү чараларды колдонуу ал жасаган жосунун аңдап-түшүнгөндө жана күнөөсүн мойнуна алганда, ошондой эле толугу менен жүрөгү таза өкүнгөндө да мүмкүн.

Эгерде бала күнөөсүн мойнуна албаса, толук актоону талап кылса, анда тарбиялык таасир көрсөтүүнүн мажбурлоо чараларын колдонуу максатка ылайыктуу. Эгерде бала башында тергөө менен кызматташуу каалоосун

билдирип, күнөөсүн мойнуна алып, келтирилген мүлктүк зыяндын ордун толтуруп берсе, анда муну өкүнүү менен таанууга болот.

Н.В. Угольникованын позициясынан, мыйзам чыгаруучу Кылмыш-жаза мыйзамы менен карама-каршы келген балдарга карата тарбиялык мүнөздөгү мажбурлоочу чаралар аркылуу түзөтүү мүмкүндүгүн иштеп чыгуу менен алардын негиздерин конкреттештирбейт. Тарбиялык мүнөздөгү мажбурлоочу чараларды колдонуу аркылуу балдарды оңдоонун негиздери болуп төмөнкүлөр саналат: 1) криминалга чейинки окуяга чейин баланын үлгүлүү жүрүм-туруму; 2) кылмыштуулуктан кийинки окуяда баланын активдүү позитивдүү жүрүм-туруму.

Сот мыйзам менен чатагы бар баланы бошотуу жана ага карата тарбиялык таасир көрсөтүүнүн мажбурлоочу чараларын колдонуу жөнүндө чечим кабыл алууда дал ушул таасир аны түзөтүү жана кайра тарбиялоо жолуна саларына ишениши керек. А.А. Чувилевдин көз карашы боюнча мажбурлоочу тарбиялык таасир этүү чараларынын мүнөзү сот тарабынан чечилиши керек, анткени өкүм сыяктуу эле тигил же бул таасир этүү чарасы да негиздүү жана жүйөлүү болууга тийиш.

Баланы жазадан бошотуу менен тарбиялык таасир көрсөтүүнүн мажбурлоочу чарасын колдонуу анын макулдугу болгондо гана юридикалык мааниге ээ болот.

Баяндалганды жыйынтыктап жатып, мажбурлоочу тарбиялык таасир көрсөтүү чараларын колдонуу институту мыйзам менен чатагы бар балдарды оңдоонун гумандуу ыкмаларынын бири болуп саналат; каралып жаткан институттун укуктук жана процесстик ченемдерин регламенттөө өркүндөтүүгө муктаж; балдарга карата жаза иштерин кароо практикасы балдарга карата сот адилеттигин таасирдүү адистештирүү зарылдыгын тастыктайт. Бул категориядагы иштердин өзгөчөлүгү алардын укук маселелеринде гана эмес, педагогика, социология, психология жаатында да компетенттүү, эң тажрыйбалуу, атайын даярдыктан өткөн соттордун төрагалыгы астында каралышын талап кылат. Кылмыш жасаган балдарга карата колдонулуучу мажбурлап тарбиялык таасир этүү чараларынын натыйжалуулугуна алар тарабынан белгиленген талаптардын аткарылышын таасирдүү контролдоо системасын уюштурууда гана жетишүүгө болот. Балдардын жүрүм-турумуна контролдукту жүзөгө ашыруучу туруктуу иштөөчү мамлекеттик органдын курамына милдеттүү тартипте психологдор, юристтер, педагогдор кирүүгө тийиш.

Тыянактар. Диссертациялык изилдөөнү жыйынтыктап жатып, төмөнкүлөрдү белгилегим келет:

- Мыйзам чыгаруучу Кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн тартибин мыйзам менен карама-каршы келген балдар жасаган кылмыштар жөнүндө иштер

боюнча өзгөчө тартип катары тааныган, анткени бул категориядагы адамдар үчүн өзгөчө, өзгөчө кылмыш-жаза процессуалдык жол-жоболор колдонулат;

- Балдар иштери боюнча өндүрүштүн өзгөчө мүнөзү, ошондой эле балдардын психикасына терс таасир тийгизүүгө жөндөмдүү механизмдерди эске албаганда, укуктардын, эркиндиктердин жана мыйзамдуу кызыкчылыктардын кыйшаюусуз сакталышын камсыз кылуучу кошумча процесстик кепилдиктердин болушу менен мүнөздөлөт;

- унификацияланган өзгөчө өндүрүш жаза мыйзамдарын бузган балдардын катышуусу менен жаза иштерин иликтөө, кароо жана чечүү процессине тартылган бардык субъекттердин атайын даярдыгын талап кылат. Ювеналдык юстициянын институционалдык негиздерин логикалык жыйынтыкка келтирүү өтө зарыл, ансыз кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн орбитасына түшкөн балдарды акылга сыйбас талаптагыдай юридикалык коргоо;

- балдар катышкан жаза иштери боюнча өндүрүштө балдардын жашын так аныктоо жана социалдык-психологиялык, физиологиялык өзгөчөлүктөрү, ошондой эле жашоо шарттарын жана тарбиялоо чөйрөсүн аныктоо маселелери негизги ролду ойнойт;

- Жаза иши боюнча өндүрүштүн өзгөчөлүктөрүнөн тышкары, бул өндүрүштү жүргүзгөн кызмат адамдарынын жана бул процесске тартылган адамдардын балдарына өзгөчө мамиле кылуу зарыл. Бардык бул өзгөчөлүктөр жаза иши боюнча бардык жүрүшүндө орун алышы керек.

- Ар кайсы мамлекеттерде жана тарыхый өнүгүүнүн ар кандай этаптарында балдар иштери боюнча жаза сот өндүрүшүн өнүктүрүү ар кандай позициялардан бааланат. Укуктук системалардагы айырмачылыктарга карабастан, сот адилеттигинин негизги максаты жаза дайындоо эмес, балага тарбиялык таасир көрсөтүү чаралары бойдон калууда.

- Кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн сотко чейинки жана соттук стадияларында балдардын психологиясын, психиатриясын, педагогикасын терең билүү талап кылынат, ошондой эле оор тарбияланууучу балдар менен иштөөнүн белгилүү тажрыйбасы жана тергөө жана башка процесстик аракеттерди жүргүзүүдө жогорку кесипкөй мамиле кылуу зарыл.

- Балдарга карата жаза иштери боюнча далилдөөнүн предмети болуп 18 жашка чыга элек адамга карата өндүрүш жүргүзүлүп жаткан жаза иши боюнча объективдүү, мыйзамдуу жана адилеттүү чечим кабыл алуу үчүн зарыл болгон көрүнүштөрдүн жана фактылардын жыйындысы эсептелет.

Бул иштер боюнча далилдөө предметин кеңири регламенттөө жасалган кылмыштын жагдайларын, укук бузуучунун инсандыгын ар тараптуу жана толук изилдөөнүн, жаза процессинин тарбиялык таасирин камсыз кылуунун олуттуу кепилдиги болуп саналат. Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза проссецуалдык кодексинин балдарга карата жаза иштери боюнча далилденүүгө тийиш болгон жагдайлардын негизги жана кошумча тизмесин аныктайт. Бул

тизмелерде саналып өткөн жагдайлар БУУнун минималдуу стандарттык эрежелеринде (Пекин эрежелери) белгиленген укуктук ченемдерге шайкеш келет. *[Жашы жете электерге карата сот адилеттиги жөнүндө типтүү мыйзам жана тиешелүү комментарий: мыйзам менен чатагы бар балдарга тиешелүү маселелер // УНП ООН (ЮНОДК) БУУнун Баңги заттар жана сатып алуулар боюнча башкармалыгы. NACIONES UNIDAS NUEVA YORK, 2014]*

- 18 жашка толо элек адамдын психикалык өнүгүүсүнүн анык абалын белгилөө жашы жете электерге карата жаза иши боюнча далилдөө предметине кирген кыйла маанилүү жагдайлардын бири болуп саналат, иштин жагдайына жараша комплекстүү соттук психологиялык-психиатриялык, медициналык-психологиялык же болбосо соттук-психиатриялык экспертиза дайындалышы мүмкүн. Комплекстүү соттук-психологиялык-психиатриялык экспертиза жашы жете электердин өнүгүүсүндөгү четтөөлөрдү жана мындай четтөөнүн себептерин аныктоого мүмкүн болушунча мүмкүндүк берерин эске алып, көбүнчө экспертизанын бул түрү дайындалат.

- Тергөөчү тарабынан кылмыш ишине кошуу үчүн акт түзүү менен тергөө жүргүзүлүп жаткан кылмыш жасаган баланын жашоо жана тарбиялануу шарттарын текшерүү жөнүндө тиешелүү органдарга жана адамдарга көрсөтмө берүүнү практикага киргизүү максатка ылайыктуу деп эсептейбиз.

- Балдар үчүн бөгөт коюу чараларынын ичинен Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза процессуалдык кодекси балдарды көзөмөлгө алууну биринчи планга чыгарууда. Бирок аталган Кодекс баланы көзөмөлгө берүү мүмкүнчүлүгү ким тарабынан жана кандай формада талкууланышы керектигин, мындай талкуулоонун жыйынтыгы боюнча ким тарабынан жана кандай процессуалдык документ түзүлүшү керектигин түшүндүрбөйт. Биздин оюбузча, бул маселелер мыйзамдык түшүндүрүүнү талап кылат.

- Сотко чейинки өндүрүш олуттуу өзгөчөлүктөргө ээ болсо, кылмышка шектүүнүн же айыпталуучунун баласын суракка алуу аракеттердин жалпы натыйжасы болуп саналат. Биз бала 40-45 мүнөттөн ашык көңүл бура албагандыктан, алардын сурактары 40 мүнөттөн ашык эмес, жалпысынан күнүнө 4 сааттан ашык тынымсыз улана албайт деп ишенебиз.

Сурактын узактыгын чектөө жашы жете элек күбөлөргө жана жабырлануучуларга да жайылтылышы керек деп эсептейбиз.

Ата-энелерин жана башка мыйзамдуу өкүлдөрүн суракка чакыруу мүмкүнчүлүгү өспүрүмдүн укуктарын камсыз кылуунун маанилүү укуктук каражаты болуп саналат.

- Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинде педагогдун (психологдун) процесстик абалын регламенттеген өз алдынча берене болушу керек деп эсептейбиз.

Биздин пикирибиз боюнча, Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинде балдар катышкан тергөө жана сот аракеттерине психологдун катышуусунун артыкчылыгын чагылдыруу зарыл, психолог катары балдар, өспүрүмдөр, өспүрүмдөр психологиясы жаатында адистиги бар жогорку психологиялык билими бар жана адистиги боюнча үч жылдан кем эмес иш стажы бар адамга гана уруксат берилиши мүмкүн. Психологдун катышуусун камсыз кылуу мүмкүн болбогон учурда Педагог балдар иштери боюнча кылмыш-жаза сот өндүрүшүнө өзгөчө учур катары катыша алат.

- Балдардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоону ишке ашыруу үчүн жаза иштери боюнча процесске милдеттүү катышуусуга алардын мыйзамдуу өкүлдөрү тартылат.

Эгерде кылмыш 18 жашка чыга элек адам тарабынан жасалып, сотко чейинки жана соттук өндүрүш учурунда жашы жеткен болсо, Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин ченемдерин колдонуу керекпи же жокпу деген маселе боюнча окумуштуу-процессуалисттердин арасында пикир келишпестик жок. Мыйзам чыгаруучу Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексине 18 жаш курагында шектүүгө, айыпталуучуга мыйзамдуу өкүлдөргө уруксат берүү жөнүндө жобону конкреттештирген ченемдер менен толукташы керек окшойт.

Эгерде жашы жете элек баланын ата-энесинин экөө тең мыйзамдуу өкүл катары катышууну кааласа, анда алар жаза иши боюнча өндүрүшкө катышууга укуктуу деп эсептейбиз.

- Адвокаттын жаза ишине катышуусу тергөөчүнү, сот ошол эле ишке мыйзамдуу өкүлдү катыштыруу милдетинен бошотпосо.

Жакын туугандары тергөөчүгө психологиялык байланыш түзүүдө, жашы жете элек баланын инсандыгына, анын жашоо-тиричилигинин жана тарбиясынын шарттарына, анын кылмыш жасашынын себептерине жарык чачкан жагдайларга тиешелүү маселелердин комплексин тактоодо таасирдүү жардам көрсөтүшмөк.

- Балдарга карата жаза иштери боюнча соттук отурум жаза өндүрүшүнүн стадиясы болуу менен, Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин 54-бөлүмүндө каралган алып салуулар менен жалпы тартипте жүргүзүлөт.

Баланын укуктары жөнүндө конвенцияда мындай маанилүү эреже бар: «баланын өзүнө тиешелүү чечимдерди кабыл алууга катышуу укугу жана атап айтканда, балага тиешелүү ар кандай соттук же административдик териштирүүнүн жүрүшүндө угуу мүмкүнчүлүгү (12-берене)». Жогоруда баяндалгандарды эске алуу менен биз Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексин мыйзам менен чатагы бар баланын соттук териштирүүгө катышуусун милдеттүү түрдө толуктоону сунуштайбыз.

- Ата мекендик жаза сот өндүрүшүнүн жетишкендиктеринин жана жетишкендиктеринин бири жаза мыйзамын бузган баланы жаза сот өндүрүшү системасынан чыгаруу жол-жобосун киргизүү болуп саналат.

Биз баланы жазык сот өндүрүшү тутумунан чыгаруу жөнүндө токтомду прокурорго бекитүү укугун берүүнү, ал эми келишимдин өзүн бекитүүнү тергөө судьясына – көз карандысыз арбитр жана жазык сот өндүрүшүнүн катышуучуларынын конституциялык укуктарын камсыз кылуу үчүн соттук контролду жүзөгө ашыруучу адам катары берүүнү сунуштайбыз. Ал эми жаза сот адилеттиги системасынан чыгарылган балага карата жаза иши боюнча өндүрүштү жалпысынан, андан кийин аны кылмыш-жаза сот өндүрүшү тутумунан токтотуп, таасир этүү чараларын колдонуу керек болот. Бул жол-жобо жаза-укуктук саясатты гумандаштыруу позициясын карманат. Биздин пикирибиз боюнча, кылмыш-жаза мыйзамы менен чатагы бар балдарга карата Пробацияны колдонуу, ошондой эле гумандуу мамиле, өспүрүмдөрдү оңдоо жана кайра тарбиялоо жана аларды кайра социалдаштыруу максатын көздөйт.

- Тарбиялык таасир көрсөтүүнүн мажбурлоочу чараларын дайындоодо сот төмөнкү шарттарды эске алууга тийиш: кылмыштын мүнөзү жана коомдук коркунучтуулук даражасы; күнөөлүүнүн инсандыгы; бала жасаган кылмыш үчүн Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинде каралган жазаны жеңилдетүүчү жана оордотуучу жагдайлар; соттолгонду түзөтүүгө таасир этүүнүн белгиленген түрүнүн таасири.

Биздин оюбузча, мажбурлоочу тарбиялык таасир этүү чараларын колдонуу институту балдарды аларга кылмыш жазасын колдонбостон оңдоонун эң гумандуу ыкмаларынын бири болуп саналат; каралып жаткан институттун укуктук жана процесстик ченемдерин жөнгө салуу өркүндөтүүгө муктаж; балдарга карата кылмыш иштерин кароо практикасы балдарга карата сот адилеттигин адистештирүү зарылдыгын тастыктайт. Бул категориядагы иштердин өзгөчөлүгү алардын укук маселелеринде гана эмес, педагогика, социология, психология маселелеринде да Компетенттүү, кыйла тажрыйбалуу судьялардын төрагалыгы астында каралышын талап кылат. Кылмыш жасаган балдарга карата колдонулуучу мажбурлап тарбиялык таасир этүү чараларынын натыйжалуулугуна алар тарабынан белгиленген талаптардын аткарылышын таасирдүү контролдоо системасын уюштурууда гана жетишүүгө болот. Балдардын жүрүм-турумуна контролдукту жүзөгө ашыруучу туруктуу иштөөчү мамлекеттик органдын курамына психологдор, юристтер, Педагогдор милдеттүү тартипте кирүүгө тийиш.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Изилдөөнүн жыйынтыгында мыйзамга каршы келген балдар тарабынан жасалган кылмыштар боюнча Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексин андан ары өркүндөтүү боюнча бир катар практикалык сунуштар иштелип чыкты:

1) Кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарды өркүндөтүү максатында диссертациялык иште Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 5-беренесин «Кылмыш-жаза мыйзамы менен чатагы бар балдар – 18

жашка чыга элек жана ушул Кодексте белгиленген тартипте шектүү, айыпталуучу жана соттолгон деп таанылган адамдар» деген аныктама менен толуктоо сунушталган.

- Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 4-беренесинин 477-бөлүгүнө өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүүнү жана төмөнкүдөй редакцияда баяндоону максатка ылайык деп эсептейбиз: «4. Эгерде тергөөнүн же сотто ишти кароонун жүрүшүндө айыпталуучу (соттолгон, акталган) 18 жашка толгон болсо, анда тергөөчү, сот мыйзамдуу өкүлдүн функцияларын токтотуу жөнүндө токтом кылат (аныктайт)».

- Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексиндеги кенемтени толуктоо максатында 5-беренени 73-пункт менен толуктоону жана аны төмөнкүдөй редакцияда баяндоону сунуштайбыз: «окуучуларды окутуу жана тарбиялоо боюнча милдеттерди аткарган педагог-билим берүү мекемесинин педагогикалык кызматкери».

- 27-берененин биринчи бөлүгү «кылмыш-жаза жоопкерчилигине тартуу курагына жетпей калуу» деген пункт менен толукталсын.

2)Ушуга байланыштуу, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 2-беренесинин 462-бөлүгүнүн экинчи абзацы «мыйзамдуу өкүл» деген сөздөн кийин «психологдун» деген сөз менен толукталып, төмөнкүдөй редакцияда баяндалышы зарыл: «баланы шектүү, айыпталуучу катары суракка алуу адвокаттын, мыйзамдуу өкүлдүн, психологдун, ал эми зарыл болгондо, балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын кызматкеринин, психологдун, педагогдун катышуусу менен жүргүзүлөт, алар суралып жаткан адамга суроо берүүгө, ал эми сурак аяктагандан кийин протокол менен таанышууга жана көрсөтмөлөрдү жазуунун тууралыгы жана толуктугу жөнүндө сын-пикирлерди айтууга укуктуу».

3) Ишке катышууга педагогдорду жана психологдорду өз убагында тартууну жана алардын натыйжалуу катышуусун камсыз кылуу максатында Ички иштер органдарында кылмыш-жаза ишине катышууга чакырыла турган педагогдор менен психологдордун бирдиктүү маалымат базасын түзүү зарыл. Педагогдордун жана психологдордун мындай маалымат базасын түзүү алар менен жана алардын макулдугу менен, ошондой эле укук коргоо органдарынын кызматкерлерине жана сотко психологиялык-педагогикалык жардам көрсөтүү боюнча алардын жетиштүү компетенттүүлүгүн эске алуу менен координациялануга тийиш.

4) Балдар тарабынан жасалган кылмыштарды тез жана толук тергөөнүн маселелерин чечүү үчүн иш боюнча өндүрүштүн кыскартылган түрүн киргизүү керек, анткени ал (20 суткадан ашык эмес) жашы жете электерге карата сот адилеттигин жүргүзүү жөнүндө эл аралык стандарттардын талаптарына жооп берет, атап айтканда, ушул категориядагы адамдарга карата кылмыш иштерин максималдуу тез кароонун зарылдыгы жөнүндө жобо (балдардын укуктары жөнүндө Конвенциянын 40-беренеси, Пекин эрежелеринин 20.1-беренеси,

эркиндигинен ажыратылган жашы жете электерди коргоого тиешелүү БУУнун эрежелеринин 17-беренеси). Балдар иштери боюнча тездетилген өндүрүш жалпысынан кылмыш-жаза сот өндүрүшүнө тартылган балага сот адилеттиги органдарынын системасынын психотравматикалык таасирин минималдаштыра алат.

Анын үстүнө, бала 40-45 мүнөттөн ашык көңүл бура албагандыктан, анын сурагы 40 мүнөттөн ашык эмес, жалпысынан күнүнө 4 сааттан ашык тынымсыз улана албайт.

5) Кыргыз Республикасынын «Балдар жөнүндө» кодексинин 3-беренесинин 87-беренесинин «камакка алуу түрүндө бөгөт коюу чарасын, ошондой эле эркиндигинен ажыратуу түрүндөгү жазаны тандоо балдарга акыркы чара катары гана колдонулууга тийиш» жобосунда «кармоо» жол-жобосу камтылбайт. Ушуга байланыштуу, тиешелүү ченемди «кармоо» деген сөз менен толуктоону жана аны төмөнкүдөй редакцияда баяндоону максатка ылайык деп эсептейбиз: «кармоо, камакка алуу түрүндө бөгөт коюу чарасын тандоо, ошондой эле эркиндигинен ажыратуу түрүндөгү жаза балдарга карата акыркы чара катары гана колдонулууга тийиш».

5.1. Иш жүзүндө көп учурда иш жүзүндө кармоо кармоого укугу жок участкалык, тергөө органдарынын башка кызмат адамдары тарабынан жүзөгө ашырылат, бирок ал реалдуу жүзөгө ашырылат жана бөлүм жетекчисинин атына билдирме түзөт. Алгачкы текшерүү органы иш жүзүндө кармоону тергөөчүнүн тапшырмасы боюнча гана жүргүзүшү мүмкүн, антпесе ал мыйзамга каршы келет жана жоопкерчиликке алып келиши мүмкүн.

Ушуга байланыштуу, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинде иш жүзүндө кармоо учурунда алгачкы текшерүү органынын кызмат адамы тарабынан **протоколду милдеттүү** түрдө түзүү жөнүндө жобону киргизүү зарыл, анткени ал процессуалдык документ болуп саналбайт. Ушуга байланыштуу 96-берене 5-бөлүк менен толукталып, төмөнкүдөй редакцияда баяндалышы зарыл: «кылмыш болгон жерде кармалган адам иш жүзүндө кармалган учурда тергөөчүнүн кабинетине жеткирилгенге чейин алгачкы текшерүү органы негиздерин, жүйөлөрүн, күнүн, саатын, жылын жана айын, кармалган жерин, протокол түзүлгөн убактысын көрсөтүү менен кармоо протоколун түзөт». Муну менен тергөө органдарын процесстик кепилдиктерди сактоого чакырып, жоопкерчиликти жогорулатууга болот. Жогоруда баяндалгандар мыйзам менен чатагы бар балдардын укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу үчүн да зарыл.

5.2. 14 жаштан 16 жашка чейинки балдарга карата баш коргоо чарасын колдонуу маселесин чечүү үчүн мыйзам менен чатагы бар «балдарды убактылуу кармоо борборун» түзүү сунушталууда. Ал жерде алар мүмкүнчүлүктөн ажыратылып, мыйзамсыз жүрүм-турумун улантышат, ошондой эле толук медициналык жана психологиялык баалоодон өтүшү мүмкүн.

Жаза мыйзамдарын бузган балдарды убактылуу кармоо борборундагы жайларды бөгөт коюу чарасын колдонуу үчүн колдонуу бир нече проблемаларды чечүүгө мүмкүндүк бермек. Биринчиден, балдар кылмыш жасаган жашы жете элек жана бойго жеткен адамдар менен бирге мекемеде кармалбайт. Балдарды убактылуу кармоо борборунда Кылмыштарды жасоо жагынан шектүү же айыпталуучу адамдар үчүн өзүнчө жайларды кароо зарыл, алар башка негиздер боюнча жайгаштырылган балдар менен чогуу кармалууга тийиш эмес. Экинчиден, Балдар үчүн борбордо туруп, окуусун улантууга шарт түзүү зарыл. Көрсөтүлгөн мекемеге жайгаштыруу соттун чечими боюнча гана ишке ашырылууга тийиш, бул балдардын укуктарын жана мыйзамдуу таламдарын коргоону камсыз кылууга мүмкүндүк берет.

6)Баланы кылмыш-жаза сот өндүрүшү тутумунан чыгаруу жөнүндө токтомду бекитүү укугун прокурорго, ал эми келишимдин өзүн бекитүүнү көз карандысыз арбитр жана кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн катышуучуларынын конституциялык укуктарын камсыз кылуу үчүн соттук контролду жүзөгө ашыруучу адам катары тергөөчүгө берүү айыптоо тарабынын өкүлү катары максатка ылайык. Мындан тышкары, мыйзам менен карама-каршы келген балага карата, кылмыш иши боюнча өндүрүштү толугу менен токтотуп, аны Кылмыш-жаза сот тутумунан чыгарбай, таасир этүү чараларын колдонуу керек болот. Ушуга байланыштуу Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 4-беренесинин 468-бөлүгүнө өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүүнү жана төмөнкүдөй редакцияда баяндоону сунуштайбыз: «4. Баланы кылмыш-жаза сот өндүрүшүнөн чыгаруу жөнүндө тергөөчүнүн токтому прокурор тарабынан бекитилет. Баланы кылмыш-жаза сот өндүрүшүнөн чыгаруу жөнүндө келишим тергөөчү тарабынан бекитилет». Ошондой эле Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 4-беренесинин 3-бөлүгүнүн 32-пунктуна төмөнкүдөй редакцияда баяндоо менен өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү зарыл: «4) күнөөнү таануу жөнүндө процессуалдык макулдашууну жана баланы кылмыш-жаза сот өндүрүшүнөн чыгаруу жөнүндө келишимди бекитет».

Диссертациянын темасы боюнча жарыяланган эмгектердин тизмеси:

1. Отонбаева, Р. А. Особенности задержания детей подозреваемых в совершении преступления [Текст] / Р. А. Отонбаева // Alatoo Academic Studies. – 2023. – № 4. – С. 442-451. // https://www.elibrary.ru/item.asp?id=59632532
2. Отонбаева, Р. А. Особенности задержания детей подозреваемых в совершении преступления [Текст] / Р. А. Отонбаева // Alatoo Academic Studies. – 2023. – № 4. – С. 442-451. // https://www.elibrary.ru/item.asp?id=59632532
3. Отонбаева, Р. А. Некоторые вопросы обеспечения прав и законных интересов детей, находящихся в конфликте с уголовным законом [Текст] / К. М. Сманалиев, Р. А. Отонбаева // Бюллетень науки и практики. – 2024. – Т. 10, № 2. – С. 452-457. // https://www.elibrary.ru/item.asp?id=60775151

4. Отонбаева, Р. А. Теоретические проблемы участия детей, находящимися в конфликте с законом в рассмотрении судами уголовных дел [Текст] / Р. А. Отонбаева // Бюллетень науки и практики. – 2024. – Т. 10, № 3. – С. 499-504. // https://www.elibrary.ru/item.asp?id=64861972

5. Сманалиев, К. М. Выведение детей, вступивших в конфликт с законом, из системы уголовного судопроизводства [Текст] / К. М. Сманалиев, Р. А. Отонбаева // Российское право: образование, практика, наука. – 2024. – № 3. – С. 59-66. // https://www.elibrary.ru/item.asp?id=74513931

Отонбаева Рахима Асанкуловнанын 12.00.09 – кылмыш-жаза процесси, криминалистика; ыкчам- иликтөө ишмердүүлүгү адистиги боюнча юридика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн "Мыйзамга карама-каршы келген балдар тарабынан жасалган кылмыштар боюнча жазык сот өндүрүшү" деген темада жазылган диссертациясынын РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр:: балдар, жашы жете элек, мыйзам менен карама-каршы келген бала, кылмыш-жаза мыйзамдарын бузган бала, кылмыш-жаза сот тутумунан чыгаруу, оңдоо, кайра тарбиялоо, реинтергация.

Изилдөөнүн объектиси мыйзам менен карама-каршы келген балдардын катышуусу менен кылмыш-жаза иштери боюнча иш жүзүндө сот өндүрүшү, юридикалык илимдин ыкмалары жана таанып-билүү каражаттары аркылуу илимий изилдөөгө, теориялык жана практикалык түшүнүккө душар болушу керек болгон анын процессуалдык тартиби саналат.

Изилдөөнүн предмети болуп пайда болуу, өнүгүү мыйзам ченемдүүлүктөрү, о.э. түшүнүктөр, категориялар, процедуралар, принциптер, конструкциялар жана башка нормативдик эскертүүлөр системасы аркылуу «Мыйзамга карама-каршы келген балдар тарабынан жасалган кылмыштар боюнча кылмыш-жаза сот өндүрүшү» институту жөнүндө теориялык жана нормативдик сунуштарды чагылдырган негизиги мыңызы, өзгөчөлүктөрү, касиеттери саналат.

Изилдөөнүн максаты мыйзам менен карама-каршы келген балдарга карата кылмыш-жаза сот өндүрүшүн жүзөгө ашыруунун тартибин ар тараптуу изилдөөнүн, анын өзгөчөлүктөрүн талдоонун негизинде ушул категориядагы иштер боюнча сот өндүрүшү чөйрөсүндөгү кылмыш-жаза процессинин бардык субъекттеринин ишинин тартибин жөнгө салуучу Кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарды өркүндөтүү боюнча илимий жактан негизделген сунуштарды иштеп чыгуу болуп саналат.

Изилдөөнүн методологиялык негизин таанып билүүнүн жалпы методу; жалпы илимий методдор: анализ, синтез, индукция, дедукция, аналогия, тарыхый жана логикалык методдор, моделдөө ж.б.; дисциплиналар аралык: статистикалык метод ж.б.; жеке-илимий, укуктук методдор: салыштырма-укуктук, герменевтикалык юриспруденция-догматикалык ж.б.

Алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы балдарга карата кылмыш-жаза иштери боюнча сот өндүрүшү менен байланышкан көйгөйлөрдү изилдөөгө жана бул институтту Кылмыш-жаза процессуалдык илим жана психология, педагогика, криминология жана башка чектеш илимдер сыяктуу заманбап билимдердин жана көз караштардын көз карашы менен кароого комплекстүү мамиле кылууда турат. Бул категориядагы иштер боюнча жазык сот өндүрүшүнүн жалпы шарттарын жана өзгөчөлүктөрүн комплекстүү изилдөөнүн негизинде автор тарабынан коомдук мамилелердин бул чөйрөсүн жөнгө салуучу укуктук ченемдердин коллизияларын жана кенемтелерин четтетүү боюнча сунуштар иштелип чыккан, Кыргыз Республикасынын колдонуудагы Кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарын жана жаза мыйзамы менен чатагы бар балдарга карата жаза иштери боюнча укук колдонуу практикасын өркүндөтүү боюнча конкреттүү сунуштар түзүлгөн.

Колдонуу деңгээли же колдонуу боюнча сунуштар. Изилдөөнүн жүрүшүндө алынган натыйжалар Кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдардын ченемдерин өркүндөтүүдө; жогорку окуу жайларында атайын курстардын тийиштүү окуу сабактарын окутууда окуу процессинде колдонулушу мүмкүн.

Колдонуу чөйрөсү: кылмыш – жаза процесси, криминалистика, ыкчам-издөө ишмердүүлүгү.

РЕЗЮМЕ

диссертации Кыргызбаевой Отонбаевой Рахимы Асанкуловны на тему: «Уголовное судопроизводство по делам о преступлениях, совершенных детьми, находящимися в конфликте с законом» на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09- уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность

Ключевые слова: дети, несовершеннолетний, ребенок, находящийся в конфликте с законом, ребенок, нарушивший уголовное законодательство, выведение из системы уголовного судопроизводства, исправление, перевоспитание, реинтеграция.

Объект исследования - производство по уголовным делам с участием детей, находящихся в конфликте с законом, его процессуальный порядок, который необходимо подвергнуть научному изучению, теоретическому и практическому осмыслению посредством познавательных средств и приемов юридической науки.

Предмет исследования - закономерности возникновения, развития, а также сущность, свойства, особенности, отраженные в теоретическом, нормотворческом представлении об институте «Производство по уголовным делам с участием детей, находящихся в конфликте с законом», а также через систему понятий, категорий, процедур, принципов, конструкций и иных

нормативных предписаний.

Цель исследования заключается в том, чтобы на основе всестороннего изучения порядка осуществления уголовного судопроизводства в отношении детей, вступивших в конфликт с законом, анализа его особенностей разработать научно-обоснованные рекомендации по совершенствованию уголовно-процессуального законодательства.

Методы исследования- всеобщий метод познания ;общенаучные методы: анализ, синтез, индукция, дедукция, аналогия, исторический и логический методы, моделирование и др.; междисциплинарные: статистический метод и др.; частно-научные, правовые методы: сравнительно-правовой, герменевтический, юридико-догматический и др.

Полученные результаты и их новизна заключается в комплексном подходе к исследованию проблем, связанных с судопроизводством по уголовным делам в отношении детей, и рассмотрении данного института с позиций современных познаний и воззрений как уголовно-процессуальной науки, так и психологии, педагогики, криминологии и других, смежных с ними наук. На основе комплексного изучения общих условий и особенностей уголовного судопроизводства по делам данной категории автором выработаны предложения по устранению пробелов и коллизий правовых норм, регулирующих эту сферу общественных отношений, сформулированы конкретные предложения по совершенствованию действующего уголовно-процессуального законодательства КР и правоприменительной практики по уголовным делам в отношении детей, вступивших в конфликт с уголовным законом.

Степень использования или рекомендации по использованию. Результаты, полученные в ходе исследования, могут быть использованы при совершенствовании норм уголовно-процессуального законодательства; в учебном процессе при преподавании соответствующих учебных дисциплин, спецкурсов в высших учебных заведениях.

Область применения: уголовный процесс, криминалистика, оперативно-розыскная деятельность

RESUME

of the Thesis for specialization 12.00.09 in criminal procedure, criminal science; operational investigations; of Otonbaeva Rakhima Asankulovna

" Criminal proceedings in cases of crimes committed by children in conflict with the law "

Key words: children, minor, child in conflict with the law, child who has violated criminal law, removal from the criminal justice system, correction, re-education, reintegration.

The object of the study is criminal proceedings involving children in conflict with the law, its procedural order, which must be subjected to scientific study, theoretical and practical understanding, through cognitive means and techniques of legal science.

The subject of the study is the patterns of emergence, development, as well as the essence, properties, features reflected in the theoretical, rule-making concept of the institution of “Proceedings in criminal cases involving children in conflict with the law,” as well as through a system of concepts, categories, procedures, principles , designs and other regulatory requirements.

The purpose of the study is to, based on a comprehensive study of the procedure for carrying out criminal proceedings in relation to children who have come into conflict with the law, and an analysis of its features, to develop scientifically based recommendations for improving criminal procedural legislation.

Research methods - universal method of cognition; general scientific methods: analysis, synthesis, induction, deduction, analogy, historical and logical methods, modeling, etc.; interdisciplinary: statistical method, etc.; private scientific, legal methods: comparative legal, hermeneutic legal-dogmatic, etc.

Results obtained: 10 provisions submitted for defense are presented, as well as a number of theoretical conclusions and practical recommendations.

The scientific novelty of the results obtained lies in an integrated approach to the study of problems associated with legal proceedings in criminal cases against children, and consideration of this institution from the standpoint of modern knowledge and views of both criminal procedural science and psychology, pedagogy, criminology and others related to them sciences. Based on a comprehensive study of the general conditions and features of criminal proceedings in cases of this category, the author has developed proposals for eliminating gaps and conflicts of legal norms, regulating this area of public relations, specific proposals have been formulated to improve the current criminal procedural legislation of the Kyrgyz Republic and law enforcement practice in criminal cases in relation to children who have come into conflict with the criminal law.

Recommendations for using the results obtained. The results obtained during the study can be used to improve the norms of criminal procedure legislation; in the educational process when teaching relevant academic disciplines of special courses in higher educational institutions.

Scope of application of the results obtained: Criminal procedural law, Law enforcement agencies.